

ESEU BIBLIOGRAFIC REVIEW ESSAY

Ediția critică a „Cuvintelor ascetice” ale sfântului Isaac Sirul – pe marginea unui remarcabil monument filologico-duhovnicesc

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. ICĂ jr*

„Cuvintele ascetice” ale cuviosului Isaac Sir(ian)ul au fost dintre cele mai iubite și citite scrieri duhovnicești în monahismul creștin. O dovedesc sutele de manuscrise și multele traduceri – greacă, arabă, georgiană, slavonă, etiopiană, latină (iar din latină în italiană, spaniolă, franceză veche) – în care au circulat vreme de peste o mie de ani până la (și după) editarea și publicarea lor în formă tipărită¹.

Prima a văzut lumina tiparului foarte populara traducere latină (realizată în secolul XIII într-un mediu franciscan) a 53 de mici „cuvinte” ascetice (*liber abbatitis Isaac*), publicată în 1497 la Barcelona și în 1506 la Veneția, și după care au fost realizate versiunile castiliană (tipărită în 1489 și 1497) și italiană (tipărită în 1500). Traducerea latină a fost retipărită în numeroase rânduri inserată fiind în marile „biblioteci” de texte patristice editate de erudiții Grynaeus în 1569, de la Bigne în 1575 (reluată în 1644 și 1677, cu numeroase retipăriri) și F. Galland în 1765, ultima fiind reprodusă de abatele J.-P. Migne în 1865².

În 1719 eruditul maronit Josephus Assemanus (1687-1768) descria analitic în volumul 1 din *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* conținutul unui manuscris arab din Nitria care transmitea 138 de „cuvinte” ascetice grupate în patru cărți. Potrivit notiței biografice arabe transcrise și traduse, Isaac ar fi fost un monah la mănăstirea Mar Mattai de lângă Mossul, devenit pentru scurt timp episcop al Ninivei, de unde a demisionat și s-a retras în Egipt, în deșertul Sketis, unde și-a

---

* Arhid. Dr. Ioan I. Ică jr, profesor (Spiritualitate) la Facultatea de Teologie *Andrei Șaguna* din cadrul Universității *Lucian Blaga* din Sibiu. E-mail: ioanicajr@gmail.com.

¹ Detalii în monografia exemplară, unica disponibilă, a lui Sabino Chiala, *Dall'ascesi eremitica alla misericordia infinita. Ricerche su Isacco di Ninive e la sua fortuna*, Edizione L.S. Olschki, Firenze 2002, VIII+406 p.; trad. românească sub tipar la Editura Deisis, Sibiu, 2012.

² PG 86/1, col. 811-886 *Liber de contemptu mundi* (cu erudita notiță critică a lui J.A. Fabricius, 1728; col. 801-812).

scris opera ascetico-mistică. Pe baza faptului că în scrierile lui Isaac apare și o epistolă către un Simeon, identificat cu Simeon Stâlpnicul († 593), viața și activitatea cuviosului Isaac erau date spre mijlocul secolului VI. Assemanus atrăgea totodată atenția asupra necesității de a-l distinge pe acest Isaac Sirianul, ascet episcop al Ninivei, de Isaac Sirianul, ascet sirian stabilit în Italia la Spoleto (Monteluco, Umbria), unde s-a și mutat la Domnul în jurul anului 550, și despre care vorbește în *Dialogurile* sale (III, 14) papa Grigorie cel Mare († 602)³. Deși despre acest Isaac Sirianul din Spoleto nu se spune că ar fi scris ceva, tradiția occidentală i-a atribuit lui *Cuvintele* ascetice care au circulat în latină sub numele lui Isaac Sirianul.

Textul grec al „Cuvintelor” sfântului Isaac a fost publicat abia în 1770 la Leipzig⁴ de eruditul monah iluminist Nichifor Theotokis (1730-1800), la inițiativa patriarhului Efreim II al Ierusalimului (1766-1771). „Prefața” ediției⁵ apare ca un model de erudiție științifică: Theotokis cunoaște și redă în traducere notița biografică arabă tipărită de Assemanus în 1719, iar în finalul ediției sale reproduce comparativ și conținutul manuscrisului arab în patru cărți descris de savantul maronit. Theotokis consultase cataloagele manuscriselor grecești din bibliotecile marilor capitale europene (Biblioteca Imperială din Viena: D. Nessel, 1690; Biblioteca Coisliniana din Paris: Montfaucon, 1715; dar și Bibliotecile Apostolica din Vatican și Bodleiana din Oxford), semnalând mulțimea manuscriselor, dar și faptul că, deși numărul „cuvintelor” diferă, conținutul lor este același, menționând totodată manuscrise văzute în Corfu, patria sa, și cele consultate de patriarhul Efreim II la Lavra Sfântul Sava de lângă Ierusalim.

La insistențele patriarhului Efreim II însă, Theotokis arată că a editat textul „cuvintelor” sfântului Isaac folosindu-se doar de două codice vechi pe care le-a putut găsi în Istanbul, ambii aflați în proprietate privată: unul aflat în posesia predicatorului Agapie de la biserica Sfântul Nicolae din Galata, pe care l-a luat drept bază, colacionându-l cu un altul aflat în posesia mitropolitului Neofit al Artei care, retras la Athos, l-a lăsat ierodiaconului Neofit Peloponezianul (Kavsokalivitul [1713-1784]?). Ca editor, savantul ieromonah grec iluminist a operat în mod improvizat și neprofesionist, luând o serie de opțiuni care au subminat calitatea științifică a demersului său diminuând considerabil rigoarea rezultatului tipărit. Apreciind că traducerea grecească, fiind literală și negramaticală, are un nivel filologic „foarte coborât”, și de aceea este lipsită de claritate, Theotokis a interve-

³ PL 77, 244-248.

⁴ *Tou hosiou patros hēmōn Isaak episkopou Nineui tou Syrou ta ereuthenta askētika ... epimeleia Nikēphorou hieromonachou tou Theotokou hēdē prōton typois ekdotentha*, en Leipsia tēs Saxonias, 1770, XIV + 22 + 584 + 20 p.

⁵ Trad. rom. pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia*, vol. X, București, 1981, p. 12–22.

nit în text operând o serie de revizui și corecturi semnalate în note sau operate tacit. Observând apoi că ordinea „cuvintelor” în manuscrise diferă, Theotokis a rearanjat el însuși „cuvintele” (86 de „cuvinte” – dintre care 4, atrage atenția ieromonahul grec, aparțin de fapt monahului sirian Ioan din Dalyatha – și 4 „epistole”), regrupându-le pe grupuri cu tematică aproximativ similară. Rezultatul final al demersului editorial al lui Nichifor Theotokis este astfel unul serios deficitar din punct de vedere filologic și științific.

Faptul a putut fi constatat încă de contemporani. Clasic în acest sens este cazul cuviosului Paisie Velicikovski (1722-1794). În „prefața” la noua sa traducere slavonă a „cuvintelor” ascetice ale sfântului Isaac, publicată „post mortem” de ucenicul și biograful său schimonahul Mitrofan la Neamț în 1812 (*BRV* 820)⁶, starețul Paisie ne relatează el însuși etapele demersurilor sale legate de scrierile sfântului Isaac⁷. Încă pe când era în Ucraina, la Lavra Pecerskaia, își copiase cartea „cuvintelor” lui Isaac în slavonă, pe marginea căreia însemnase o serie de pasaje lipsite de sens gramatical. Ajuns la Athos, în jurul anului 1750 a găsit la un monah un manuscris slavon vechi, pe baza căruia a încercat timp de șase săptămâni să îndrepte textul pe care-l copiase; fără folos însă, pentru că pasajele fără sens însemnate erau la fel și aici. A înțeles astfel necesitatea de a recurge la „izvoade”, a cunoașterii limbii grecești vechi. După douăzeci de ani, stabilit între timp la Dragomirna, Paisie primește în 1770 de la Nichifor Theotokis însuși un exemplar al ediției sale tipărite la Leipzig („dar dumnezeiesc”), după care întreprinde, în lipsa dicționarelor, o nouă „oarecare îndreptare, nu traducere”. O altă „oarecare îndreptare” o face starețul Paisie și confruntând textul slavon și cu traducerea „moldovalahă” a ediției lui Theotokis realizată în anii 1770-1771. Nedumeriri au continuat să persiste însă făcându-l pe Paisie să nu fie mulțumit de ceea ce realizase. În fine, în 1786 i s-a adus de la Athos un manuscris grec al „cuvintelor” sfântului Isaac, unde „cuvintele” erau dispuse în două cărți și care s-a dovedit a fi de un real ajutor. Pe această bază, având acum și dicționare și o cunoaștere avansată a limbii grecești, starețul Paisie realizează o nouă traducere slavonă a scrierilor isaachiene încheiată „cu mare bucurie duhovnicească în ciuda suferințelor dinăuntru și din afară ale trupului” în 1787. Drept bază a luat „cartea tipărită”, dar „mare ajutor” a venit de la „cartea manuscrisă elino-grecească”, fără de care „numai din cea tipărită, chiar cu toată străduința, traducerea ar fi schiopătat nu în puțină parte”. Dedicată mitropolitului Gavriil (Petrov) al Novgorodului și Sankt-Petersburgului (1770-1800) – cel care în 1793 va tipări *Dobrotoliubia* paisiană –, noua traducere

⁶ *Dușepoleznaia kniga ije vo sveatih otsa našego avva Isaaka Syrina postnika i otšelnika*, Neamț, octombrie 1812, 1 + 8 + 173 f. in folio.

⁷ Trad. rom. Valentina Pelin: Sf. Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, [Chișinău], vol. I, 1998, p. 99-107.

slavonă a „cuvintelor” sfântului Isaac realizată de starețul Paisie Velicikovski, ultima sa mare traducere, va fi tipărită însă la Neamț, dar abia în 1812.

Tot la Neamț, câțiva ani mai târziu, în 1819 (*BRV 1037*)⁸ se tipărea cu binecuvântarea mitropolitului Veniamin Costachi și sub îngrijirea ieromonahului Iosif și traducerea românească a „Cuvintelor și învățăturilor” sfântului „Isaac Syrul” realizată în „școala ascetico-filologică” paisiană. Prefața ieromonahului Iosif ne oferă informații scurte, dar importante. O primă traducere a fost realizată după ediția lui Theotokis din 1770 de către ieromonahul Macarie; citită și copiată mult, a adus mult folos. După câțiva vreme, un alt ucenic al starețului Paisie, schimonahul Isaac, „având dragoste și evlavie de cuvintele sfântului Isaac”, „găsind un izvod elinesc scris cu mâna din Sfântul Munte, s-a apuca și de izvoavă în limba românească l-au tălmăcit, socotind că iaste la noime și mai potrivit și mai înțeles, după cum să află pre la unele locuri mai schimbat”. Altfel spus, dacă prima traducere românească s-a făcut după ediția tipărită în 1770, cea de-a doua a fost realizată – ca și în cazul sfântului Paisie – pe baza unui manuscris athonit cu un text în mod evident mai clar și mai inteligibil decât cel tipărit. În stabilirea textului tipărit în 1819 ieromonahul Iosif a procedat, potrivit mărturisirii proprii, în mod eclectic: având în față traduceri întreprinse după originale diferite („izvoade cam schimbate”), „eu de unde am văzut că la înțelegerea cuvintelor mai bine se potrivește de acolo am luat și am pus, neadăogând, nici scăzând”.

În 1854 mănăstirea Optina republica traducerea slavonă paisiană a „cuvintelor” isaachiene. În același an apărea și prima traducere rusă realizată de Academia duhovnicească din Moscova, traducere citită intens de scriitorul rus F.M. Dostoevski (1821-1881), care o va folosi din plin în ultimul său roman, *Frații Karamazov* (1879-1880), în capitolul cu învățăturile starețului Zosima.

Sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX aduc în sfârșit clarificările științifice privitoare la persoana autorului și restituirea textului original siriac, rezultatul eforturilor a doi orientaliști romano-catolici. Astfel, în 1896 J.-P. Chabot (1860-1948) descoperea și publica o notiță⁹ (cap. 124 al „Cărții curăției”, o culegere de vieți de monahi siro-orientali) care stabilește definitiv faptul că Mar Ishaq, originar din Qatar, a păstorit timp de cinci luni comunitatea siro-orientală din Ninive, fiind hirotonit de catolicosul Mar Giwargis (Gheorghe) (661-680);

⁸ *Cuvintele și învățăturile preacuviosului Părintelui nostru Isaac Syrul tălmăcite adecă mai înainte, dar acum cu toată luarea aminte urmate și tipărite...în typografia sfintei monastirii Neamțului în anul mântuirii 1819 dekemvrie 29, 8 + 451 p.*; recent reeditată în transliterarea monahului Maxim: *Sfântul Isaac Sirul, Cuvinte și Învățăături*, Ed. Predania, București, 2010, 398 p., ISBN 978-606-92118-5-4.

⁹ Trad. rom diac. Ioan I Ică jr: *Sfântul Isaac Sirul, Cuvinte către singuratici despre viața duhului, taine dumnezeiești, pronie și judecată. Partea a II-a recent descoperită*, Ed. Deisis, Sibiu, ed. II, 2007, p. 15-16.

Ediția critică a „Cuvintelor ascetice” ale sfântului Isaac Sirul

după care s-a retras ca pustnic pe muntele Matut din Huzistan (sud-vestul Iranului), mutându-se la Domnul aici, cândva în jurul anului 700, în mănăstirea lui Rabban Shabur. Iar în 1909 preotul lazarișt caldeean și orientalistul Paul Bedjan (1838-1920) publica, după un manuscris siriatic copiat în anul 1285, sub titlul: textul a 82 de „cuvinte” ascetico-mistice¹⁰ reprezentând „partea întâia” a corpusului scrierilor isaachiene (în anexă erau redate și câteva extrase din „partea a doua” pe care Bedjan o avea la dispoziție într-un manuscris incomplet). Cercetarea tradiției manuscrise siriace a relevat faptul că scrierile isaachiene ale părții întâia ne-au parvenit în două versiuni: siro-orientală („nestoriană”), completă, în care Isaac citează ca autorități pe Teodor al Mopsuestiei („exegetul”), pe Diodor și Evagrie („gnosticul”); și siro-occidentală („monofizită”), din care lipsesc 8 „cuvinte”, dar care adaugă 4 „cuvinte” ale misticului siro-oriental Ioan din Dalyatha și o prescurtare a scrisorii monofizitului Filoxen al Mabbugului către Patriciu, și în care numele lui Evagrie e omis sau înlocuit cu „Grigorie Teologul”, Diodor cu „Vasile”, iar Teodor cu „Chiril”, „Martinian” sau alte nume.

Traducerea grecească, realizată înainte de anul 800 la Lavra Sfântul Sava de monahii Patrikios și Avraamios pe baza versiunii siro-occidentale, a continuat să rămână accesibilă numai în ediția defectuoasă a lui Nichifor Theotokis reeditată, cu mulțime de erori tipografice, de monahul Ioachim Spetsieris la Atena în 1895 (și retipărită mereu din 1966 încoace); după aceasta ierodiaconul Kallinikos a făcut în 1861 o adaptare neogreacă, foarte populară și ea în Grecia.

Integrând în proiectul lărgit al *Filocaliei* sale românești și pe sfântul Isaac Sirul, pr. prof. D. Stăniloae a publicat în 1981 în volumul X al acestei serii, ultimul care a mai putut să apară în timpul regimului comunist, o nouă traducere românească a „Cuvintelor despre nevoințe” ale sfântului Isaac¹¹. Traducerea fusese realizată pe baza reeditării de Spetsieris în 1895 a textului editat de Theotokis în 1770. În cuvântul-înainte (p. 5), pr. D. Stăniloae apreciază că deficiențele gramaticale și sintactice ale acestui text fac „ca orice traducere a lui să fie în oarecare măsură o adevărată reconstituire mai mult sau mai puțin corespunzătoare a conținutului care derivă de la autor”. „Fiind făcută în mod liber după textul grec atât de defectuos”, și vechea traducere românească publicată în 1819 la Neamț este „greu de înțeles”. „Traducerea românească mai nouă, netipărită, e și ea de multe ori destul de îndepărtată de conținutul textului grecesc”. Pr. D. Stăniloae făcea aluzie aici la „diortosirea” foarte personală (și discutabilă) a ediției de la Neamț realizată în

¹⁰ Mar Isaacus Ninivita, *De perfectione religiosa*, Paris/Leipzig, 1909, XVIII + 646 p.

¹¹ *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, volumul X: Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte despre sfintele nevoințe*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, 532 p.

1947 de poeta și clasicista Zorica Lațcu (1917-1990; din 1948 monahia Teodosia la Vladimirești) și tipărită în 1997 de Editura Bunavestire, Bacău. Între o versiune arhaică literală și alta modernă literaturizantă pr. D. Stăniloae și-a asumat sarcina ca pe baza unui text obscur și nesigur să realizeze o traducere „cât mai fidelă”, dar și „în propoziții cât mai inteligibile” (p. 5) a unei opere care este aproape toată „un poem spiritual de negrăită frumusețe” (p. 11).

Necesitatea de a avea la dispoziție un text grecesc sigur și stabil al „Cuvintelor” isaachiene care să favorizeze o comprehensiune cât mai riguroasă a sensurilor lor duhovnicești a fost, cum s-a putut vedea, constantă în istoria monahismului ortodox din epoca modernă și contemporană. Din acest spațiu au plecat la începutul anilor '80 ai secolului XX¹² două inițiative soldate cu rezultate remarcabile în plan atât duhovnicesc, cât și științific. Una dintre ele a venit de dincolo de Atlantic, de la „Holy Transfiguration Monastery”, comunitate monahală ortodoxă tradiționalistă înființată între 1958 și 1962 lângă Boston de Părintele Pantelimon, ucenic al gheronilor Iosif Vatopedinul († 1959) și Ieronim din Eghina († 1966). Tentativa realizării unei traduceri engleze a ediției Theotokis izbindu-se de dificultăți insurmontabile, și acestea neputându-se soluționa nici chiar prin recursul la microfilme după cele mai vechi manuscrise grecești, traducătorul Dunn R. Miller – actualmente profesor la departamentul de filozofie al Universității Fordham din New York – a învățat limba siriacă pentru a putea confrunta textul grec cu originalul siro-occidental inedit, consultat și el pe bază de microfilme, folosit ca bază de traducătorii greci de la Sfântul Sava la sfârșitul secolului VIII. Rezultatul acestei traduceri a textului grec confruntată în note cu originalul siro-occidental e inclus în monumentală ediție americană cuprinsă în somptuosul tom *The Ascetical Homilies of St Isaac the Syrian*, publicat sub auspiciile Holy Transfiguration Monastery, Boston, în 1984 (CXV + 561 p.). Textul englez al celor 77 de „omilii”

¹² Începutul anilor '80 au adus și surpriza redescoperirii (în 1983) la Oxford de către siriacistul Sebastian Brock a unui manuscris conținând în integralitate „Partea a doua” (41 de „cuvinte”, dintre care al 3-lea reprezentând 400 de „capitole despre cunoaștere”) a „Cuvintelor” ascetico-mistice ale sfântului Isaac. Publicarea lor va muta centrul studiilor isaachiene spre Anglia și Italia. Paolo Bettiolo (Padova) a publicat încă în 1985 o traducere italiană a „Capitolelor despre cunoaștere”, iar S. Brock (Oxford) a editat în 1995 (*Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 594–595*, Leuven) textul siriac cu traducere engleză al celorlalte „cuvinte” ale „Părții a doua”. Traducerile acestea se vor succeda în ritm rapid: rusă (I. Alfeiev, 1998), franceză (A. Louf, Bellefontaine, 2003), română (I.I. Ică jr, Deisis, 2003), neogreacă (N. Kavvadas, Thera, 2005-2006). Investigația sistematică a tradiției manuscrise a întregii opere isaachiene a condus la o altă surpriză: descoperirea în biblioteca arhiepiscopului caldeean din Teheran Mar Isayi a unui manuscris copiat în 1900 conținând 17 „cuvinte” din „Partea a treia” a scrierilor sfântului Isaac. Traduse în italiană (S. Chialà, Bose, 2004), română (I.I. Ică jr, Deisis, 2005), franceză (A. Louf, Bellefontaine, 2009), ele au fost recent editate de eruditul Sabino Chialà, monah de la Bose (CSCO 637-639, 2011), care are în pregătire și ediția critică a textului siriac al „cuvintelor” „Părții întâi”.

isaachiene era încadrat de două ample studii ale traducătorului (care din smerenie nu și-a dat numele în carte): „introducerea” (p. LXIII–XCV) oferea o trecere în revistă precisă a datelor istorice despre viața sfântului Isaac și scrierile sale în diversele lui forme: siriace, greacă, slavonă și rusă; iar valorosul „epilog” (p. 481–541) schița o excelentă prezentare a „istoriei și teologiei Bisericii Răsăritului din Persia până la sfârșitul secolului VII”, o demonstrație riguroasă a faptului că Biserica asiriană a Persiei, fidelă tradiției antiohiene, nu poate fi etichetată decât abuziv drept „nestoriană”, acest calificativ stigmatizant neavând acoperire doctrinară, în vreo opțiune heterodoxă, și fiind rezultatul unei serii de conjuncturi istorice. Traducerea engleză a „Omiliilor ascetice” ale sfântului Isaac a fost foarte recent reeditată de Holy Transfiguration Monastery într-o a doua ediție revizuită¹³. Revizuirea a avut drept obiect atât textul traducerii revăzut cu grijă, cât mai ales transformarea masivului tom dintr-un volum academic într-unul cu caracter predominant „devoțional” prin renunțarea la două treimi din note, la apendicele cu texte siriace neisaachiene din ediția I, dar și la epilogul despre istoria Bisericii din Persia. Traducerea engleză din 1984 indica însă numai (și întreprindea provizoriu) calea care trebuia parcursă în mod sistematic în vederea obiectivului realizării unei ediții critice care să restituie științific textul grecesc sigur al „Cuvintelor” sfântului Isaac.

Inițiativa în acest sens a aparținut gheronului Vasilios Gondikakis (n. 1936), una din figurile exemplare ale renașterii duhovnicești a Sfântului Munte Athos în ultimele decenii ale secolului XX; stabilit aici în 1966 ca ucenic al gheronului Paisios, a devenit egumen al mănăstirii athonite Stavronikita, iar din 1990 și până în 2005 al Ivronului. Încă de la sfârșitul anilor '70, gheron Vasilios a deschis la Stavronikita șantierul ediției critice isaachiene, însărcinând un monah cu ascultarea de a stabili lista tuturor manuscriselor, foarte multe din ele athonite, și de a procura microfilmele manuscriselor aflate la Sinai, Ierusalim, Patmos sau în marile biblioteci europene. Mutarea în 1990 la Ivron și noua ascultare de a reorganiza biblioteca de aici, precum și motive de sănătate l-au împiedicat însă atât pe acesta, cât și pe un alt monah, să facă progrese în colaționarea manuscriselor.

În iulie 2000 întreaga arhivă adunată a fost predată lui Marcel Pirard, orientalist belgian de la Louvain, ucenic al gheronului Vasilios, care i-a dat și binecuvântarea de a duce la bun sfârșit ediția critică proiectată. Primele rezultate au fost anunțate de noul editor într-un studiu publicat în 2002¹⁴.

¹³ *The Ascetical Homilies of Saint Isaac the Syrian*. Revised Second Edition. Translated from the Greek and Syriac by the Holy Transfiguration Monastery, 2011, 608 p., ISBN 978-0-943405-16-2.

¹⁴ M. Pirard, „Hoi askētikoi logoi ton hagiou Isaak tou Syron. Prolegomena gia mia kritikē ekdosē”, *Synaxi*, nr. 81, 2002, p. 51-58.

Colaționarea atentă a celor două ediții existente – Theotokis, 1770, și Spetsieris, 1895 – a impus noului editor o constatare neliniștitoare. Departate de a fi fost o simplă reproducere fidelă a textului din 1770, ediția Spetsieris era „rezultatul unui adevărat masacru”: din textul ei lipsesc zeci de monosilabe, articole, prepoziții, verbe, adverbe, și peste treizeci de fraze întregi sau părți de fraze, afară de numeroase alterări care afectează grav sensul. Toate acestea se adaugă la „starea deplorabilă” a textului editat de Theotokis însuși pe baza unui singur manuscris identificat de M. Pirard ca fiind nr. 37 din biblioteca fostei „Megalē Scholē tou Genous” din Constantinopol. S-a putut vedea astfel că Theotokis a lucrat direct pe acest codex din secolul XIV corectând unele greșeli, modificând punctuația, scriind note pe margini și, mai ales, modificând arbitrar ordinea „cuvintelor” și neezitând să răzuiască în manuscris numerele existente înlocuindu-le cu propria sa numerotație „logică” și introducând o serie de subtitluri.

Textul grec editat fiind atât de corupt, restaurarea lui nu putea fi făcută prin simple îndreptări și ameliorări pe baza câtorva manuscrise mai bune. Se impunea astfel, pe de o parte, investigarea critică riguroasă a întregii tradiții manuscrise, considerabile cantitativ, precum și, pe de altă parte, pentru clarificările ultime în caz de lacune, pasaje obscure, ordinea „cuvintelor” etc., recursul la textul siriac. O întreprindere extrem de laborioasă, complexă și cronofagă, care a necesitat unsprezece ani de muncă asiduă (iulie 2000-ianuarie 2011), și de care elenistul și orientalistul belgian ortodox Marcel Pirard s-a achitat cu deplin succes.

Fiindcă rezultatul final – masivul tom de aproape 900 de pagini al „ediției critice” a „Cuvintelor ascetice” ale avvei Isaac Sirul realizată de Marcel Pirard și publicată în februarie 2012 de sfânta mănăstire athonită Iviron¹⁵ – obligă la admirație necondiționată. Nucleul volumului (p. 213-797) e constituit de textul grecesc critic a 68 de „cuvinte ascetice” ale cuviosului Isaac prevăzute cu două serii de aparat critic: unul redând variantele din manuscrisele grecești selecționate, iar altul semnalând diferențele existente între textul grec și originalul siriac. O anexă (p. 801-879) grupează separat textele „cuvintelor” transmise în vechea traducere greacă sub numele lui Isaac, dar aparținând în realitate lui Ioan din Dalyatha (Cuvintele nr. 43, 2, 80, 7 din ed. Theotokis) sau Filoxen al Mabbugului (Ep. 4 din ed. Theotokis), precum și elogiul tăcerii și isihiei pus într-un număr de 26 de codice ca introducere (*epigramma*) la „cuvintele” isaachiene.

Textul grec critic este prefațat de cele 180 de pagini ale studiului introductiv al editorului, veritabilă micromonografie filologică în două părți: prima (p. 35-99) tratează despre textul siriac cu o foarte succintă schiță despre viața sfântului Isaac, sursele sale și teologia acestora (p. 35-55); iar cea de-a doua (p. 101-195) trasează

¹⁵ Abba Isaak Tou Syrou *Logoi askētikoi*. Kritikē ekdosi Markellos Pirard, Hiera Monē Ibērōn, Hagion Oros, 2012, 887 p., 135E, ISBN 978-960-87537-9-2.

cu minuțiozitate liniile principale ale „istoriei textului grec”. Editorul a inventariat și a investigat un număr de nu mai puțin de 122 de manuscrise grecești copiate până la anul 1600 și cuprinzând în totalitate sau fragmentar „cuvintele” ascetice isaachiene. Analiza acestora a permis stabilirea faptului că versiunea greacă a scrierilor sfântului Isaac Sirianul ne-a parvenit transmisă sub forma a două recenzii: una completă-integrală și una selectivă-antologică.

Recensio major e transmisă de majoritatea manuscriselor păstrate: 89 de codice (33 athonite), majoritatea din intervalul sfârșitul secolului XIII-jumătatea secolului XIV (inventariate la p. 104-138), dar dintre care mai mult de jumătate ne-au parvenit incomplete. Acestea transmit un număr stabil de patru „epistole”, dar unul variat de „logoi”, deși textul rămâne același, chiar dacă în dispuneri diferite. S-a evidențiat existența a două familii: familia α , ale cărei reprezentante transmit un număr de 68 de „logoi” într-o ordine foarte apropiată de cea a originalului siro-occidental după care s-a făcut traducerea greacă – ordine reținută de editor (cf. și tabelul comparativ al diverselor numerotații la p. 881–883); și familia β , ale cărei reprezentante transmit un număr de 56 de „cuvinte” grupate în două „cărți” (Cuv. 1-28, 29-56). După acest text s-a făcut, în secolele XIII-XIV, vechea traducere slavonă.

Recensio minor transmite un număr de 37 de „logoi” și nici o epistolă, într-o ordine stabilă și ne-a parvenit într-un număr de 33 de codice (4 athonite) mai ales din secolele X–XIII (inventariate la p. 177-187); după această versiune selectivă a fost făcută, în secolul XIII, traducerea latină, transpusă apoi în catalană, castiliană, portugheză, italiană și franceză veche.

Toate manuscrisele au făcut obiectul unei colaționări uniforme, dar parțiale (pe baza „cuvintelor” 5 și 33 din ed. Theotokis). S-a constatat astfel că, deși transmis în manuscrise mai vechi, textul recenzii „minor” este deficitar, abundă în erori și omisiuni și nu ajută cu nimic în stabilirea textului. Textul recenzii „major” e, la rândul său, instabil și fluctuant, trădând efortul copiștilor de a-l adapta (în nenumărate forme, variante și contaminări) la gramatica limbii grecești „clasice”.

În final, s-a văzut că numai un număr restrâns de manuscrise (doar trei) transmit un text independent, cu o sintaxă semitizantă și lecțiuni fidele textului siriac: este vorba de două codice athonite complete relativ târzii (sfârșitul secolului XIII-jumătatea secolului XIV), aparținând familiei α : *Vatopedinus 273 (B)* și *Stavronikita 40 (S)*, al căror text consună cu acela transmis de cel mai vechi manuscris grecesc al „cuvintelor” isaachiene: *Parisinus Suppl. gr. 693 (P)*. Copiat la sfârșitul secolului IX la Lavra Sfântul Sava, acesta din urmă este cel mai apropiat atât în timp, cât și în spațiu, de prototipul traducerii grecești realizate acolo cu doar un secol înainte; din nefericire, cele 78 de file care ne-au parvenit din acest codice esențial (achiziționat la Paris în 1867, și alte câteva file cumpărate în 1900 la Damasc) ne transmit doar textul a 24

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr

de „logoi”. Acestor codice de bază li se adaugă alte trei manuscrise aparținând familiei β : *Vatic. gr. 2235* (secolul XIV) (*Va*), *Sinaiticus gr. 405* (secolele XI–XII) (*N*) și *Venet. Marc. gr. II, 76* (1321) (*M*), în textul cărora tendința clasicizantă e limitată și se conservă multe lecțiuni care reflectă originalul siriatic. Comparația hotărâtoare cu originalul siriatic a arătat că manuscrisele *PBS* (familia α) și *NVaM* (familia β) livrează un text extrem de apropiat de cel al prototipului siriatic, a cărui ordine a „cuvintelor” e păstrată de codicele familiei α . Prin urmare, acestea au fost singurele reținute în stabilirea critică a unui text grec care redă în totalitate particularitățile semitice și siriacismele („barbarisme” după canoanele limbii grecești „clasice”). Limba traducerii grecești, analizată din punct de vedere atât morfologic și sintactic, cât și lexicologic (p. 71-88), face, de altfel, obiectul unei secțiuni speciale a studiului lui Marcel Pirard, cu accent pe seria de semitisme și siriacisme inconfundabile (p. 79-88). Concluzia degajată la capătul acestui excurs atent este aceea că limba traducerii grecești reflectă atât mediul lingvistic palestinian de la sfârșitul secolului VIII, cât și faptul că limba maternă a traducătorilor – monahii Patrikios și Avramios de la Lavra Sfântul Sava – era aramaica palestiniană, cu siriaca și greaca dobândite ca limbi culte, traducerea lor trădând faptul că, deși scriau grecește, ei gândeau semitic (p. 88). Textul siriatic după care au lucrat traducerea greacă monahii de la Sfântul Sava a fost însă unul siro-occidental, diferit de cel original, siro-oriental, editat de Bedjan în 1909. Inedit încă, acest text a fost consultat de M. Pirard în ambele sale variante: iacobită (*Vatic. syr. 124*, secolul XIV, și *562* din 1487) și melkită (*Sinait. syr. 24*, copiat la Sfântul Sava la sfârșitul secolului VIII și începutul secolului IX, *Vatic. syr. 125*, secolul X, descris de Assemanus, și *Paris. syr. 378*). Mai precis, traducătorii au lucrat pe baza unui text siro-occidental melkit („ecumenic”), care includea anonime și trei „cuvinte” ale („nestorianului”) Ioan din Dalyatha, precum și, tot anonim, versiunea prescurtată a epistolei („monofizitului”) Filoxen al Mabbugului către Patriciu, epistolă (a IV-a) care încheie toate manuscrisele grecești complete (cf. p. 56-63 cu analiza diferențelor între variantele siro-orientală, siro-occidentale și greacă ale „cuvintelor” isaachiene).

O foarte utilă secțiune specială e consacrată de Marcel Pirard „terminologiei duhovnicești” (p. 89-99), unde sunt evidențiate expresiile siriace care corespund principalilor termeni ascetico-mistici ai „cuvintelor” sfântului Isaac.

Nu putem încheia mai bine această scurtă relatare despre o realizare monumentală, exemplară pentru autentică „perihoreză” dintre evlavie și erudiție, decât redând cele câteva cuvinte introductive ale realizatorului și inițiatorului ei.

Din cuvântul editorului – Marcel Pirard:

„Orice carte, ca obiect, este ceva static; cititorul o pune în mișcare, o mișcare la început corporală iar apoi mentală, care transformă litera în duh.

Opera avvei Isaac reappare din adâncul timpului ca să rămână între noi ca o prezență care ne mută dincolo; și ne privește din acel dincolo ca o icoană; prin urmare, pe cât i-o îngăduim, cartea ne studiază, acționează în noi, ne călăuzește.

Citirea operei avvei Isaac cere o incursiune în timp; vorbește un alt limbaj, pe care suntem datori să-l înțelegem așa cum este, cu spiritul și expresiile lui proprii. Dificultatea este triplă: limba este cea comună, sintaxa semitică, iar cât privește vocabularul, chiar dacă cele mai multe expresii sunt cunoscute, cititorul actual are dificultăți în a le sesiza sensul. Se impune o lucrare de traducere pentru restabilirea sensului original urmând duhului autorului și perspectivei sale duhovnicești.

Avem datoria de a nu închide textul în scheme sau categorii prestabilite, de a nu-l transforma într-un sistem; avem datoria de a nu-l segmenta ca să alegem partea care ne place; avem datoria de a-l aborda sferic, ca pe un întreg indisociabil: «Nimeni să nu ia și să scoate un cuvânt din cuvintele noastre și să lase restul, și să-l țină în mâini fără înțelegere» (Cuvântul 27)” (p. 13).

Cuvântul inițiatorului – arhimandritul Vasilios, proegumen al sfintei Mănăstiri Ivron:

„Evenimentul ediției critice a cuvintelor avvei Isaac Sirul e un prilej de mare bucurie.

De la începuturile vieții noastre monahale în sfânta Mănăstire Stavronikita (în 1968) am fost impresionați de măreția duhovnicească a avvei Isaac. Mireasma dumnezeiască a maturității sale împlinite te captivează și eliberează.

Textul pe care-l aveam la dispoziție era ediția lui Nichifor Theotokis (1770) în reeditarea lui Ioachim Spetsieris (1895). Ea îți descoperă minunea duhovnicească care se numește avva Isaac, dar multele ei erori îți creează obstacole în calea deja dificilă pe care ți-o deschide avva.

La începutul anilor '70 am început un efort de restabilire a textului folosind un codice de la Stavronikita și alte manuscrise din mănăstirile athonite. Profesori de paleografie ne-au ajutat în acest efort. Am înțeles însă repede că pentru succesul întreprinderii trebuiau folosite și alte importante manuscrise ce se găseau în biblioteci din străinătate. Ne-am întins și la acest efort. Dar în cele din urmă n-am putut întregi lucrul.

În anul 2000 am transmis torța împreună cu microfilmele și textele aferente fratelui în Hristos Marcel Pirard pe care-l cunoșteam de mult și care ne ajutase deja la adunarea întregului material.

Cunoscut pentru aptitudinile, cunoștințele și caracterul său harnic și tenace, fratele Marcel s-a dedicat cu tot sufletul acestei munci și a dus la capăt dificila sarcină.

Cât s-a ostenit și ce fel de complicate dificultăți a avut de înfruntat o va înțelege cititorul parcurgând întinsa și savanta lui introducere.

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr

Din poziția noastră simțim nevoia să mulțumim fratelui Marcel pentru marea sa muncă – sau, mai bine zis, pentru marea lui realizare –, precum și tuturor celorlalți, care ne-au ajutat să ajungem astăzi să avem în mâinile noastre această ediție, neprețuită comoară duhovnicească în istoria Bisericii.

Avva Isaac e atât de mare și adevărat că îți cinstește neputința. Îți deschide inima. Te umple de mângâiere și putere. Te uimește cu bogăția harului pe care-l revarsă, cu acuitatea privirii și măreția iubirii sale de oameni. Îți face prezent harul Împărăției viitoare.

Pe cât poți să le știi și trăiești, simți că este un cunoscător foarte profund și absolut sincer, incapabil să spună cea mai mică minciună.

Astfel, atunci când vorbește despre celălalt tărâm, despre tainele cu neputință de cunoscut și apropiat pentru tine ale eshatonului, ești sigur că așa este: îți spune adevărul. Scrie câte a văzut (cf. *Ap* 1, 3). Și prin el te învrednicești să devii părtaș al tainelor de nespus ale iubirii lui Dumnezeu. Și ești atras hrănit fiind de strălucirea celor cu neputință de văzut.

Dar se cuvine să încheiem... Într-un cuvânt al său despre vederea duhovnicească avva Isaac sfârșește astfel: «Să înceteze aici toată gura și toată limba... și gândul, pasăre repede și lipsită de sfilă – că stă de față stăpânul casei.»

Datori suntem și noi să oprim comentariile noastre ca unele de prisos, pentru că stă de față avva Isaac, marele mistagog al isihasmului ortodox, care prin simpla lui prezență îți comunică harul cu neputință de tâlcuit al iubirii de oameni a lui Dumnezeu, de care avem nevoie toți” (p. 7-8).